

Terlecki, Ryszard

Nauka i totalitaryzm

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 40/1, 204-206

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Szczególnie interesująco wypadł odczyt Paolo Galluzzi o grobowcu Galileusza w kościele Santa Croce, ilustrowany przeźroczeniami i przynoszący nowe ustalenia i fakty.

Oba referaty uczonych włoskich zostaną przetłumaczone na język polski i opublikowane w „Analectach”. Referaty polskich uczestników spotkania – przetłumaczone na język włoski, ukażą się drukiem we Włoszech.

Jan Piskurewicz
(Warszawa)

NAUKA I TOTALITARYZM

W dniach od 15 do 17 września 1994 r. odbyło się w Warszawie trzecie już z kolei sympozjum krajowych i emigracyjnych historyków nauki i oświaty, tym razem zatytułowane *Nauka polska wobec totalitaryzmów*. Poprzedziły je dwa spotkania: poświęcone działalności londyńskiego Polish University College, zorganizowane w Warszawie w dniach 9–11 września 1992 r. oraz funkcjonowaniu podziemnych szkół wyższych w okupowanym kraju podczas II wojny światowej, urządzone w Londynie w dniach 2–3 kwietnia 1993 r. Organizatorami wszystkich trzech spotkań było Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie oraz Instytut Historii Nauki PAN.

Uczestnicy trzeciego sympozjum omawiali sytuację polskiej nauki w czasie, gdy kończyła się niemiecka okupacja, a rozpoczynał okres nowej, komunistycznej niewoli. Uczeni stawali wówczas przed koniecznością dokonania wyborów, które często przesądzały o ich dalszym życiu i karierze. Musieli zdecydować, czy porzucać naukowe instytucje zbudowane na wojennym wychodźstwie i wracać do sowietyzowanego kraju, czy kontynuować pracę na obczyźnie i tworzyć drugą, wolną Polskę na politycznej emigracji. Czy ujawniać podziemne uniwersytety, a następnie bronić ich intelektualnej suwerenności, czy podejmować walkę z narzuconym systemem w nowej, powojennej konspiracji. Czy protestować przeciwko ubezwłasnowolnieniu nauki, czy podtrzymywać prace badawcze za cenę politycznego serwilizmu i kolaboracji z antynarodowym reżimem.

Bolesław Orłowski, przewodniczący Komitetu Organizacyjnego, we wstępie do wydanych drukiem materiałów sympozjum tak scharakteryzował postawy ludzi nauki w okresie, gdy – jak pisał – „w obliczu totalitarnej maszyny staje osamotniony człowiek”:

„W tak zdawałoby się beznadziejnej sytuacji pragmatyka życiowa – a nawet instynkt samozachowawczy – skłaniają do racjonalnego kapitulantstwa. Niektórych motywacji kierujących wyborami i postawami ludzkimi nie da się wszakże całkowicie wypełnić nawet najdoskonalszymi technikami manipulacji społecznej.

Takich, jak poczucie honoru, czy patriotyzm. U ludzi nauki wchodzi też w grę motywacje związane z umiłowaniem prawdy, czy świadomością tego, jak doniosłą sprawą jest swoboda badań naukowych. Dlatego wybory bywały różne, choć dziś wielu nie chce o tym pamiętać – woli narzucić na niesławną przeszłość zasłonę zapomnienia, w relatywnej powszechności postawy samozniewalania szukać usprawiedliwienia, jakże często także dla samego siebie”.

Pierwszego dnia sympozjum obrady odbywały się na Zamku Królewskim, przez dwa kolejne dni uczestnicy spotykali się w Pałacu Staszica. Wielką zasługą organizatorów sesji było wydanie liczącej 140 stron i zawierającej zgłoszone referaty książki, którą zebrani otrzymali już na początku spotkania. Otwiera ją tekst wystąpienia Krystyny Kersten *Nauka polska 1939–1956: zagrożenia i szanse*, uzasadniający tezę, że wpływ systemów totalitarnych nazistowskich Niemiec i komunistycznego Związku Sowieckiego na polskie życie naukowe był całkowicie odmienny. Różnice – zdaniem autorki – polegały zarówno na sytuacji zewnętrznej, jak i postawie uczonych wobec okupantów w latach wojny oraz wobec narzucanego systemu po wojnie.

Alternatywą dla wyborów dokonywanych w kraju była działalność instytucji emigracyjnych. Tadeusz Radzik mówił o pracy polskich środowisk naukowych na obczyźnie, prezentując bogaty wachlarz instytucji i inicjatyw, tworzonych wszędzie tam, gdzie pojawili się polscy uchodźcy. Maria Barbara Topolska przedstawiła osiągnięcia ponad 40-letniej działalności Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, największej spośród emigracyjnych organizacji naukowych.

Kolejne referaty poświęcone zostały podziemnym uczelniom oraz sytuacji uczonych w okupowanym kraju. Andrzej Biernacki mówił o ankiecie, przeprowadzonej wśród pracowników naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1945 r., badającej ich zaangażowanie w działalności konspiracyjnej. W jej świetle okazuje się, że krakowscy naukowcy, mimo że najsilniej wystawiani na pokusę kolaboracji, zachowali lojalność wobec polskiego państwa. Bohdan Brodziński omówił funkcjonowanie tajnych kursów, prowadzonych przez wykładowców i instruktorów przedwojennej Akademii Wychowania Fizycznego. Maciej Matwijów przedstawił losy polskich zbiorów naukowych we Lwowie oraz rolę prof. Mieczysława Gębarowicza w ich ratowaniu. Stanisław Sroka zajął się udziałem Polaków w pracy niemieckiego Ostinstitutu, uruchomionego w Krakowie.

Najważniejszym wydarzeniem drugiego dnia sesji był referat Piotra Wandycza, poświęcony polskiej historiografii na obczyźnie. Następnie Stanisław Portalcki przypomniał osiągnięcia polskiego szkolnictwa politechnicznego w Wielkiej Brytanii, Roman Lewicki przedstawił studia polskich żołnierzy we Włoszech w latach 1945–1947, Tadeusz Radzik omówił działalność Polskiego Towarzystwa Historycznego w Wielkiej Brytanii, Jan Drewnowski opisał pracę naukową w obo-

zach jenieckich na terenie Niemiec w latach 1939–1945, a Jan Draus zaprezentował naukową działalność Stanisława Kościółkowskiego na emigracji.

Trzeci dzień obrad poświęcony został sytuacji powojennej w kraju. Ryszard Terlecki przedstawił polityczne dylematy, przed którymi stawali naukowcy w latach 1944–1946, a Piotr Hübner omówił losy towarzystw naukowych i środowisk akademickich poddanych przymusowej sowietyzacji. Ten ostatni nie zamieścił w publikacji sympozjalnej żadnego tekstu – dokumentacją jego wystąpienia była obszerna książka *Siła przeciw rozumowi (...) Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989*. Kraków 1994, którą otrzymali uczestnicy spotkania. Nawiasem mówiąc, w materiałach symposium znalazła się też wydana specjalnie z jego okazji książeczka Bogumiły Jaxa-Kwiatkowskiej *Profesor Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948), ostatnie lata życia*, poświęcona zadręczonemu przez UB współtwórcy i rektorowi Uniwersytetu Ziemi Zachodnich.

Wystąpienie Piotra Hübnera, zgodnie z oczekiwaniami, okazało się jednym z najbardziej interesujących epizodów symposium. Przedstawił „anonimowo”, dokonując zabiegu zastosowanego kiedyś przez Czesława Miłosza w *Umyśle zniewolonym*, cztery wybitne postaci życia naukowego PRL, ukryte pod oznaczeniami *alfa, beta, gamma i delta*.

Dzień ostatni, podobnie jak wystąpienie Krystyny Kersten na inauguracji obrad, wzbudził najwięcej emocji. W dyskusji wypowiedało się wiele osób, poruszano zarówno kwestie o charakterze fundamentalnym, jak i naświetlano marginalne epizody szczegółowe. Jeżeli można w skrótowym przeglądzie wyłowić z owej wymiany zdań jakąś wspólną myśl o znaczeniu ogólniejszym – dotyczy ona chyba tego, że w polskiej konkretnej sytuacji konfrontacja z totalitaryzmem niemieckim, choć ogromnie dramatyczna i często bezpośrednio grożąca jednostkom zagładą, była moralnie, a zwłaszcza psychologicznie łatwiejsza. W paru wypowiedziach stwierdzono wręcz, że w omawianym okresie mieliśmy do czynienia tylko z jednym totalitaryzmem – czyli systemem realizującym cele polityczne środkami społecznymi – sowieckim. Natomiast represyjna działalność hitlerowców miała w stosunku do nas inny „zewnątrzny” charakter – totalitarna *sensu stricto* mogła być tylko w stosunku do Niemców.

Ryszard Terlecki
(Kraków)

75-LECIE UNIWERSYTETU STEFANA BATOREGO W WILNIE

11 października 1994 r. na Zamku Królewskim w Warszawie odbyła się sesja naukowa poświęcona 75-leciu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Organizatorami sesji było Towarzystwo Przyjaciół Grodna i Wilna oraz Towarzystwo